

УДК 37.013.42:364.63 – 053.5/.6

Завацька Л. М.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА У ДИТЯЧО-ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена аналізу актуальної проблеми проявів протиправної та насильницько-агресивної поведінки у середовищі неповнолітніх. У розрізі цієї проблеми важливим є вивчення причин такої поведінки та шляхів і засобів її профілактики. У статті виокремлено та проаналізовано найбільш поширені види жорстокої поведінки в навчально-виховному закладі: третирування (буллінг), кібер-третирування (кібер-буллінг), педагогічне насильство, дискримінація. У змісті здійснений аналіз та представлені результати дослідження ставлення неповнолітніх до проявів насильства у дитячо-підлітковому середовищі. Запропоновані рекомендації для вчителів, соціального педагога та психолога освітнього закладу, які доцільно впроваджувати на базі школи з метою запобігання проявам насильства серед дітей.

Ключові слова: дитячо-підліткове середовище, протиправна поведінка, насильницько-агресивна поведінка, дії насильницького характеру, профілактика жорстокої поведінки, буллінг, кібер-третирування, педагогічне насильство.

Постановка проблеми. Насильство у молодіжному середовищі на сьогодні є масштабним явищем як в Україні, так і у всьому світі. Телевізійні програми переповнені повідомленнями про злочини, вбивства, пограбування, скоєння насильства, значну частку яких здійснюють неповнолітні та молодь. Суттєву увагу проблемі насильства приділяють міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, та інші. На 61-й сесії Генеральної Асамблеї ООН № 61/146 (2007 р.) наголошувалось на тому, що зростаюча кількість грубих конфліктів між учнями, учнями та педагогами, насильницьких злочинів у закладах освіти свідчить про необхідність пошуку нових стратегій, форм і методів виховної роботи серед учнів, спрямованих як на подолання, так і на запобігання агресивної поведінки і насильства. Саме тому прослідковуються загальнодержавні тенденції розробки законопроектів та впровадження програм щодо подолання цього явища. Проте інтеграція зусиль суспільства може реалізовуватись лише в рамках науково обґрунтованої, забезпеченої ефективними технологіями соціально-педагогічної системи, що здійснює профілактичні та виховні заходи які сприяють формуванню особистості з правильними життєвими установками.

Проблема протиправної поведінки неповнолітніх протягом останніх років досить інтенсивно досліджується як українськими вченими, так і вченими близького і далекого зарубіжжя. Вивченню причин протиправної поведінки неповнолітніх присвячені праці А. Тузова, Б. Волкова, В. Оржеховської, Г. Русинова, К. Ігошева, Т. Шанскової, Ю. Антонян та ін.

Дослідженню профілактики насильства в дитячому та молодіжному середовищі приділяли увагу такі вчені як А. Капська, В. Лютий, І. Ковчина, М. Фіцула, О. Безпалько, О. Карпенко, Р. Вайнола.

Над пошуками шляхів і засобів попередження правопорушень та агресивно-насильницької поведінки неповнолітніх у закладах освіти працюють В. Баженов, В. Оржеховська, Л. Філонов, Н. Квітковська, М. Семаго, Н. Семаго.

Мета статті – охарактеризувати особливості агресивно-насильницької поведінки серед дітей та молоді, представити результати аналізу дослідження ставлення неповнолітніх до проявів насильства у дитячо-підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Жорстокість і насильство у молодіжному середовищі є наслідком багатьох проблем сучасності. Це пов'язано з соціально-економічними та психологічними чинниками, серед яких слід відзначити: збільшення кількості неповних сімей в результаті розлучень та виїзду батьків за кордон, відвертої неконтрольованої пропаганди насильства та агресії на відео- та телеекранах, масове відкриття комп'ютерних та прихованих ігрових залів, де підлітки можуть «втекти», «відірватися» від реальності та відчути себе героями.

В дослідженнях багатьох вчених, як психологів так і педагогів, насильство трактується як дія, в основу якої покладено деструктивність щодо людини. Відповідно, шкільне насильство розглядається як такий його вид, за якого до учнів, учителів застосовується деструктивна сила з боку інших учнів або працівників школи. Основний мотив насильницької поведінки – самоствердження індивіда за рахунок іншого. Доведено, що головним феноменом насильства виступає агресивність як основна ознака насильницької поведінки [4]. Найбільш поширеними видами жорстокої поведінки в навчально-

виховному закладі виявляються третирування (буллінг), кібер-третирування (кібер-буллінг), педагогічне насильство, дискримінація.

Вперше термін «буллінг» з'явився на початку 70-х років ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми у школі [5]. У психологічній літературі «шкільне третирування» прийнято розглядати як сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем, охоплюючих процес тривалого фізичного чи психологічного насилля зі сторони індивіда або групи по відношенню до індивіда, який не в змозі захистити себе у даній ситуації [2]. Психотерапевт І. Бердишев визначає буллінг як свідоме, тривале насильство, що не характеризується самозахистом і здійснюється однією або декількома людьми [1]. Найвідомішим дослідником буллингу є норвезький вчений Д. Ольвеус. На його думку буллінг як явище включає три важливих компоненти:

- буллінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії;
- буллінг включає патерн поведінки, що постійно повторюється;
- буллінг характеризується нерівністю влади або сили [7].

Канадський дослідник Р. Хаслер зазначає, що «буллінг може бути здійснений або індивідуально, або в групах і провокує деструктивну взаємодію, в якій домінуючий суб'єкт (кривдник) неодноразово демонструє таку поведінку, яка викликає розгублення менш домінуючого суб'єкта (жертви). «Кривдник» отримує задоволення від переваги над слабшою у фізичному і психологічному плані «жертвою», застосовує таку поведінку, щоб знецінити її. На основі аналізу досліджень українських і зарубіжних учених можна виділити наступні особливості явища буллингу:

- частіше відбувається в місцях, де контроль з боку дорослих слабший або відсутній (їдальні, коридори, сходи, вбиральні, спортивні майданчики);
- кривдники та жертви зазвичай одного віку (проте 30% жертв зазначали, що кривдники були дорослішими за них, а 10% – молодшими);
- кривдники-хлопці частіше застосовують фізичну агресію, а дівчата – дражняться, поширюють чутки, ізолюють, ігнорують та виключають жертву;
- до хлопців частіше, ніж до дівчат, застосовується як прямий (вербальний, фізичний), так і непрямий (соціальний) буллінг;
- половина випадків знущання відбувається «один-на-один», у решті випадків кривдниками виступає вже група дітей;
- у школах з охоронцями порядку значного зниження буллингу порівняно з тими, де такого нагляду немає, не помічено;
- школи у непривілейованих районах, школи й класи з учнями з поведінковими, емоційними, навчальними проблемами мають більше випадків буллингу (хоча деякі дослідження спростовують зв'язок між рівнем буллингу та соціоекономічним статусом сім'ї або урбанізації місця проживання).

Зазвичай прояви буллингу об'єднують в групи вербального, фізичного та емоційного знущання. У середовищі дітей та підлітків переважна більшість знущань відбувається вербально у вигляді жорстокої критики, принизливих обзивань, дошкуляння, плямувань репутації, висміювань, агресивних зауважень, записок з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток та пліток. Фізичне насильство найбільш помітне, проте воно складає менше третини випадків буллингу: бійки, ляпаса, знищення одягу та особистих речей жертви, штовхання, підніжки, зачіпання та інші. Найскладнішим у зовнішньому прояві є емоційне знущання, як систематичне приниження почуття гідності потерпілого шляхом його ігнорування, ізоляції, уникання, виключення з групи або спілкування.

Однак у процесі взаємовідносин між однолітками у шкільному середовищі спостерігається чітка тенденція приховування значної кількості конфліктів від очей дорослих, оскільки учні не завжди охоче пускають їх на свою територію. А відтак, у навчальному закладі, важливо використовувати реальні фактори соціуму, засоби педагогічного впливу та соціального загартування кожного учня.

Зважаючи на актуальність проблеми насильства в дитячому та молодіжному середовищі на даному етапі розвитку суспільства та її наслідків для молодого покоління, на базі Чернігівського ліцею №32 нами було проведено емпіричне дослідження, метою якого було визначити ставлення дітей та молоді до проявів насильства у шкільному середовищі.

Завдання дослідження: проаналізувати відношення дітей до проблеми насильства взагалі; перевірити наявність проявів насильства серед дітей в школі, та які види насильства найбільш виражені у цьому середовищі; з'ясувати чи звертаються діти за допомогою до дорослих у разі перенесених знущань.

Опитування щодо проблеми шкільного насильства проводилося серед учнів 9-х класів методом анонімного анкетування. Загалом було опитано 90 учнів, з яких 48 дівчат та 42 хлопця. Респондентам була запропонована анкета, яка містила 13 запитань.

Перші три питання стосувались загального ставлення респондентів до явища насильства серед дітей та молоді.

Даючи відповіді на питання 87% (78) дітей відповіли, що знають що таке насильство, 3% (3) учнів вказали відповідь «ні» і 10% (9) опитаних вибрали варіант «важко відповісти». 98% (88) дітей згодні із

визначенням, що насильством є будь-яка дія, внаслідок якої завдається шкода фізичному та/або психічному здоров'ю особи і тільки 2% (2) не згодні з даним визначенням.

Найбільш поширеним видом насильства 51% (46) школярів вважають психологічне насильство, 31% (28) підлітків вказали на поширеність фізичного насильства, 10% (9) дітей вибрали варіант як найбільш поширене це сексуальне насильство і 8% (7) дітей вказали на економічне насильство як найбільш поширене на їх думку.

Відповіді дітей на наступне питання «Що із зазначеного нижче Ви відносите до насильства» розподілились таким чином:

Визначення	Відносять до насильства	Не відносять до насильства
побиття	98% (88)	2% (2)
сварки	22% (20)	68% (61)
приниження	67% (60)	33% (30)
«навішування ярликів»	53% (48)	47% (42)
порівняння	13% (12)	77% (70)
позбавлення іншої людини їжі	42% (38)	48% (43)
псування майна іншої особи	46% (41)	44% (40)
ігнорування почуттів і потреб іншої людини	12% (11)	78% (70)
використання прізвиськ	35% (32)	55% (50)
сексуальні домагання	96% (86)	4% (4)
інше (що саме?)	0% (0)	0% (0)

Такий розподіл свідчить про те, що учні вважають насильством дії, які передбачають застосування сили, не повністю розуміючи форми психологічного насильства.

Наступне питання мало з'ясувати думку школярів щодо причин, з яких деякі учні стають жертвами знущань з боку інших школярів. 48% (43) респондентів вказали, що причиною агресії з боку інших є зовнішній вигляд людини, 28% (25) – фізичні обмеження людини, 18% (16) – поведінка людини, 14% (13) – належність до певного етносу, національності чи раси, 12% (11) – самопровокування агресії, 10% (9) – людина не може за себе заступитися, 8% (7) – матеріальний статус. Решта респондентів 8% (7) не визначилися з відповіддю.

На запитання «Чи були ви коли-небудь учасником або свідком такої ситуації у вашій школі, коли група учнів обирає собі жертву, якій дають прізвиська, дражнять, залякують?» 19% (17) опитаних вказали, що брали участь у знущанні над жертвою, а 32% (29) були в ролі жертви. 49% (44) респондентів зазначили, що вони чули про ситуацію насильства в школі. Зважаючи на відповіді очевидців насильства, можна зробити висновок, що кількість як жертв, так і кривдників є дещо більшою, ніж було вказано під час опитування. Причинами цього може бути небажання учасників відкрито розповідати про ситуацію.

Наступне питання мало визначити, хто найчастіше виступає в ролі кривдника в ситуації, описаній у попередньому запитанні. За відповідями більшості респондентів (40% (36)), у ролі кривдника виступають як хлопці, так і дівчата. 30% (27) вважають, що кривдниками частіше є хлопці, а 10% (9) – дівчата. Такий розподіл може свідчити про неправдивість відповідей на попереднє запитання.

Наступне питання мало на меті з'ясувати наявність феномену насильства у середовищі учнів одного класу. Бралися до уваги не конфлікти між рівними чи бійки, а конкретна ситуація, коли група однокласників обирає жертву, над якою цілеспрямовано знущаються. 13% (12) опитаних вказали, що така ситуація буває часто; більшість респондентів 44% (40) відповіли, що таке трапляється іноді; 14% (13) відповіли, що така ситуація має місце в інших класах; 27% (24) респондентів заперечили наявність таких ситуацій як у їхньому класі, так і у школі взагалі. Згідно статевого розподілу учнів спостерігається значна різниця у відповідях, так хлопці відвертіше вказували, що ситуація знущання групи над жертвою в класі буває часто або іноді (60% (29 із 42 хлопців)) та 29% (14 із 48 дівчат). Проте згідно відповідей більшості дівчат ситуації знущання відбуваються інколи.

У наступному запитанні більшість 55% (50) респондентів відповіли, що бійки між учнями відбуваються у класі, але інколи. При цьому 7%(6) респондентів вказали, що бійки відбуваються часто і 5% (4), що дуже часто. Це були відповіді переважно хлопців.

На наступне запитання, яке мало на меті з'ясувати чи були наші респонденти в ролі жертви, коли інші школярі знущалися над ними 22% (20) з них відповіли «так, інколи», 9% (8) – «так, декілька разів на місяць», 7% (6) – «так, декілька разів та тиждень», 5% (4) – «майже щодня». Однак достовірність цих даних можна піддати сумніву, зважаючи на значну кількість респондентів, які засвідчили про наявність психологічного (51%(46)) та фізичного (31% (30)) насильства в школі. Причиною невеликої кількості відповідей може бути небажання жертв насильства розповідати про свій досвід. Також ймовірно, що не всі учні можуть чітко визначити, які саме дії проти них можна вважати насильством та в яких ситуаціях і обставинах їх можна назвати жертвами.

Занепокоює те, що у відповіді на наступне питання – 48% (43) опитаних вказали, що ні до кого не зверталися по допомогу після перенесених знущань, 19% (17) – до батьків, 14% (13) – до друзів, 7% (6) – до класного керівника чи вчителя, тільки 5% (4) – до психолога і 6% (5) дітей – до соціального педагога.

Наступне ж питання мало на меті визначити, чи була допомога від того, до кого звернулась дитина ефективною. 32% (29) дітей вибрали варіант «так, але повністю проблему не вирішено», 16% (14) підлітків відповіли «ні, проблема не була вирішеною» і тільки 5% (4) дитини відповіли «так, допомогли вирішити мою проблему».

Останнє запитання було відкритим і мало на меті з'ясувати думку школярів щодо змін, необхідних для покращення стосунків між учнями у класі та школі. 26% (23) опитаних школярів відповіли, що не знають, що можна зробити для покращення стосунків; 10% (9) дітей вказали на взаємне позитивне ставлення один до одного; 20% (18) підлітків вважають, що нічого не потрібно змінювати; 12% (11) пропонують влаштувати більше поїздок класом та більше спілкування між собою; 5% (4) – щоб погані учні не заважали вчитися решті; 16% (14) – щоб вчителі ставилися однаково добре до всіх учнів; 4% (3) дітей вважають важливим проведення психологічних уроків і 9% (8) підлітків вказали, що необхідно, щоб старші не ображали молодших. З наведених варіантів відповідей можна зробити висновок, що не всі опитані школярі зрозуміли суть запитання.

Аналізуючи відповіді на питання анкети, констатуємо, що проблема насильства серед дітей та молоді є актуальною для загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема діти розуміють, які дії направлені один проти одного мають насильницький характер, але, виходячи з відповідей на питання №4, до насильницьких дій все ж таки більше відносять ті, де застосовується фізична сила, хоча в третьому питанні більша частина, 51% (46) дітей, вказали, що серед школярів найбільш поширеним є психологічне насильство. Тобто бачимо, що діти не повністю розуміють, які дії відносяться до того, чи іншого виду насильства. Проблемною є й та ситуація, що більшість з тих, хто відповів, що самі були жертвою насильства, зовсім не зверталися за допомогою, тобто діти в основному залишаються один на один зі своєю проблемою, що в подальшому може призвести до негативних наслідків.

Вищевикладені висновки стали основою для формулювання переліку рекомендацій для вчителів, соціального педагога та психолога освітнього закладу, які на нашу думку буде доцільно впроваджувати на базі школи з метою запобігання проявам насильства серед дітей:

1. Слід ознайомлювати учителів і дітей з інформацією про прояви насильства, а також його наслідки. Особливу увагу варто приділити «легким» формам прояву насильства серед дітей, зокрема психологічному й економічному. Зокрема проводити серед педагогів навчальні заняття з діагностики «легких» форм насильства й реагування на нього, адже саме з них починається формування насильницького стилю поведінки у дитячому середовищі.

2. Варто не лише коригувати наявні форми поведінки дітей, й формувати нові, переважно за допомогою власного прикладу, адже вчителі самі часом дозволяють собі такі прояви психологічного насильства як порівняння, навішування ярликів, ігнорування почуттів дітей.

3. Варто знайомити суспільство із загальноприйнятими у світі поняттями «нехтування потребами дитини», яке є більш широким з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми.

4. Слід запровадити механізми аналізу ризиків виникнення насильства серед дітей у кожній конкретній школі.

5. Необхідно розробити план дій щодо розв'язання проблеми насильства та запровадити систему постійного відстежування випадків насильства серед дітей, виявлення дітей-агресорів, організувати системну роботу з ними індивідуально та у групах. Залучати до такої роботи фахівців-психологів, соціальних педагогів. Важливо не залишити поза увагою батьків таких дітей, але краще таку роботу проводити спільно із соціальними службами, особливо у випадку виявлення кризового стану сім'ї. Також потрібна робота із класним колективом, яка має плануватися і реалізовуватися згідно із загальною програмою корекції поведінки та надання допомоги дитині-агресору.

6. Створити на базі школи алгоритм реагування на випадки насильства серед дітей, чітко визначити можливі дії, відповідальність та компетенції вчителя і представників адміністрації залежно від наявності, досвіду роботи та професійних навичок психолога і соціального педагога, визначити їх роль та

обсяг обов'язків у цьому алгоритмі. Роль учителя у такому алгоритмі має бути чітко визначена і досить обмежена, вчитель має надавати дитині лише первинну психологічну допомогу, а потім передавати її фахівцеві. Дитина-агресор та постраждала дитина мають отримати допомогу професіонала. Необхідно зменшити кількість спроб вирішити такі проблеми вчителем самотужки. Алгоритм має враховувати вимоги чинного законодавства та залучати окрім внутрішніх ресурсів школи сторонніх фахівців – представників служб превенції, пробації, громадські організації та інші.

7. Шкільні психологи та соціальні педагоги мають бути ключовими особами у ланцюгу дій, спрямованих на попередження насильства у школі. Це має бути одним з їхніх найголовніших посадових обов'язків. Відповідно, їм необхідне постійне підвищення кваліфікації у цій сфері [6].

На основі запропонованих методичних рекомендацій соціальний педагог освітнього закладу може впровадити соціально-педагогічні умови профілактики насильства в дитячому та молодіжному середовищі на основі розробки комплексної програми протидії вище зазначеним явищам.

Однією з можливих форм роботи, спрямованої на профілактику насильства у школі, може виступати шкільна медіація – розв'язування конфліктних ситуацій через примирення сторін шляхом знаходження оптимального варіанта розв'язання проблеми, що задовольняє обидві сторони, при взаємному бажанні сторін знайти вихід із ситуації [3].

Така робота допоможе знизити рівень агресії у школі, дасть можливість вирішувати конфліктні питання ненасильницьким шляхом, усуне можливості їхнього переходу до насильства.

Як форму роботи з дітьми, схильними до агресії щодо інших, на базі школи варто запроваджувати програми заміщення агресії серед дітей – тренінги з розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та призупинення проявів агресії, заміни агресивної поведінки на асертивну, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей. Такі тренінги ефективно впроваджуються в інших країнах, а також експериментально в Україні.

Варто активніше залучати батьків до профілактичної роботи з дітьми. Проводячи відповідну роботу з батьками, можна через них доносити до дітей інформацію про загальні засоби попередження насильницьких ситуацій та наявні форми допомоги, яку дитина може отримати на базі школи. Це особливо стосується дітей молодшого віку.

Привернути увагу органів системи освіти та громадськості до існування проблеми насильства серед дітей в школі, її наслідків та виявленого переліку потреб учасників навчально-виховного процесу для її розв'язання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, здійснене в даній статті дослідження ставлення неповнолітніх до проявів насильства у шкільному середовищі та організації пропедевтично-профілактичної роботи в освітніх установах дає підстави стверджувати, що вказана проблема є вкрай актуальною для всіх учасників навчально-виховного процесу. Ключовими фігурами на початку такого процесу мають виступати педагоги. Діяльність соціального педагога спрямована на попередження даного явища повинна мати індивідуальний підхід до кожної дитини, яка входить до групи ризику. Проте прояви агресії та насильницької поведінки можуть виникнути не лише у дитини, яка відноситься до групи ризику, але й у достатньо благополучної, вихованої та коректної за нестандартних для неї обставин.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх питань означеної проблеми, а спрямовує на вивчення особливостей прояву агресивно-насильницької поведінки неповнолітніх та розробку пропедевтико-профілактичних заходів та програм в межах навчально-виховних установ.

Використані джерела

1. Бердышев И. С. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. Вопросы диагностики и профилактики. Практическое пособие / И. С. Бердышев, М. Г. Нечаева ; [под редакцией Л. П. Рубиной]. – СПб., 2005. – 51 с.
2. Дроздов О. Феномен третирування у школі: шляхи вирішення проблеми / О. Дроздов // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 124–132.
3. Завацька Л. М. Застосування моделі сімейних конференцій у соціально-педагогічній роботі / Л. М. Завацька // Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції; [редкол.: Л. Л. Хоружа, Г. М. Лактіонова, О. В. Безпалько]. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 65–68.
4. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И. С. Кон // Семья и школа. – 2006. – № 11. – С. 15–18.
5. Корабльова О. О. Причини виникнення мобінгу як соціально-педагогічної проблеми школярів підліткового віку / О. О. Корабльова // [Електронний ресурс]. Режимдоступу:http://irbisnbuv.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2011_4_16.pdf

6. Лазаренко О. Соціально-педагогічний аспект у профілактиці девіантної поведінки підлітків / О. Лазаренко // Рідна школа. – 2009. – № 5–6. – С. 43–45.
7. Симачинська Л. Г. Причини та шляхи подолання агресивної та жорстокої поведінки підлітків / Л. Г. Симачинська // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1 (33). – С. 239–246.

Zavatska L. M.

STUDIES OF JUVENILE'S ATTITUDE TO MANIFESTATION OF VIOLENCE IN THE CHILDREN'S AND TEENAGE ENVIRONMENT

Today violence in the youth environment is a large-scale phenomenon both in Ukraine and all over the world. Television programs are overwhelmed with reports of crimes, assassinations, robbery, and violence, a significant proportion of which is committed by minors and young people. That is why the national tendencies of drafting bills and implementation of programs to overcome this phenomenon are being followed. In the studies of many scholars, both psychologists and educators, violence is treated as an act based on destructiveness towards a person. Accordingly, school violence is considered as its kind, when destructive power from other students or school employees is used towards the students or teachers. The main motive of violent behavior is the self-affirmation of an individual at the expense of another one. The most common forms of brutal behavior in the educational institution are tertiary (bullying), cyber-tremor (cyber-bullying), pedagogical violence, discrimination.

Taking into account the urgency of the problem of violence in the children's and youth environment at this stage of development of society and its consequences for the younger generation, we have conducted an empirical study aimed at determining the attitude of children and young people towards violence in the school environment. Analyzing the answers to the questionnaire, we can say that the problem of violence among children and young people is relevant for general educational institutions. In particular, children understand what actions directed against each other are violent in nature. But according to the results of the analysis of violent actions, they still refer to those where physical force is used, although a significant proportion of children have indicated that among school children the most prevalent is psychological violence. That is, we can see that children do not quite understand what actions are related to this or that type of violence. The problem is that the majority of those who took part in the questionnaire mentioned that they themselves were victims of violence and did not seek help, that is, children are basically left alone with their problem, that in the future can lead to negative consequences.

School mediation, programs for the substitution of aggression among children, involvement of parents in preventive work with children can be possible forms of work aimed at preventing violence at school.

Key words: *child and adolescent environment, unlawful behavior, violent-aggressive behavior, violent actions, prevention of brutal behavior, bullying, cyber-tremor, pedagogical violence.*

Стаття надійшла до редакції 05.12.2017 р.